

ARKEOLOJİYLE GEÇEN YARIM ASIR:

SEVİL GÜLÇUR
ARMAĞANI

HALF A CENTURY DEDICATED TO ARCHAEOLOGY:

A FESTSCHRIFT IN HONOR
OF SEVİL GÜLÇUR

**ARKEOLOJİYLE GEÇEN YARIM ASIR:
SEVİL GÜLÇUR ARMAĞANI**

**HALF A CENTURY DEDICATED TO ARCHAEOLOGY:
A Festschrift in Honor of Sevil Gülçur**

Editörler

Pınar Çaylı - Işıl Demirtaş - Barış Eser

Yayınlayan

Şükrü Devrez

Yayına Hazırlık ve Düzenleme

Engin Devrez

Kitap Tasarımı

Mustafa Can

Bilgin Kültür Sanat Şti. Ltd.
Selanik 2 Cad. 68/4 Kızılay-Ankara
Tel: 0312 419 85 67 / Sertifika No: 20193
www.bilginkultursanat.com.tr / bilginkultursanat@gmail.com

ISBN: 978-605-9636-89-6

©2019 Bilgün Kültür Sanat Yayınları
Yazarların ve yayınevinin yazılı izni olmadan
hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz.

Baskı:

İÇİNDEKİLER

Sunuş	IX
Introduction	XV
Prof. Dr. Sevil Gülçur'un Akademik Kariyeri	XXI

ARMAĞAN YAZILAR

Salat Tepe ve Çevresinin Orta Tunç Çağı ve Yeni Assur Dönemi Tarım Ekonomisi.....	1
A. Tuba Ökse	
Niğde İli Dağlık Bölgenin Orta Kalkolitik Dönem Buluntu Alanları	21
Abdullah Hacı	
“Taşı Gediğine Koymak”: Taş Aletler Endüstrisinde Öğütme Taşlarının Yeri	47
Adnan Baysal	
Karışık Gömülerde Birey Sayısı Tahminleri Üzerine Bir İnceleme: BB Kolektif Gömüsü Örneği	61
Ali Metin Büyükkarakaya	
Köşk Höyük'den Kabartma Bezekli Bir Hayvan Yakalama Sahnesi.....	83
Aliye Öztan	
Tekkeköy'den İnsan Tasvirli Bir Kap Parçası.....	99
Atila Türker	
Göllüdağ in Situ Orta Paleolitik Buluntu Yerleri.....	109
Berkay Dinçer	
Aksaray-Demirci Kasabası'nda Sosyal ve Sosyo-Ekonomik Yapıların İskân Süreci ve Mimari Doku Üzerindeki Etkisi	123
Burak Falay	

İstYA Projesi Çerçevesinde Gerçekleştirilen Sözlü Tarih Çalışmaları ve Sonuçları 2013-2017	143

Emre Güldoğan

Prusias ad Hypium Antik Tiyatrosunda Bir Geç Antik Çağ Kemik Atölyesi.....	165

Emre Okan ve Hande Bulut

Tarihöncesinde Dokuma ve Hasırcılık: Aşağıpınar Çanak Çömleğinde Dokuma ve Hasır İzli Bir Kap.....	189

Eylem Özdoğan

Arkeolojide Çocuk Arkeolojisinin Yeri ve Önemi: “Kültürel ve Doğal Çevremiz Yaz Şenlikleri” Eğitim Projelerinin Uygulanması.....	209

Fatma Karamısır Özsüzer

Arkeolojinin “Görünmeyenleri”: Gündelik Yaşamda Yaygın, Kazılarda Az Bulunan Öğeler	237

Fusun Ertuğ

Derekutuğun Madenci Yerleşmesi Kalkolitik Çağ Çanak Çömleği.....	263

H. Gönül Yalçın ve Ünsal Yalçın

The Results of the Lipid Residue Analyses from Güvercinkayası Pottery	281

Hadi Özbal, Rana Özbal, Turhan Doğan ve Muhiddin Çergel

Hardly Dressed. The Misery of Embedded Cultural and Social Learning in Near Eastern Foreign Archaeology	295

Hans Georg K. Gebel

Zu den Levante-Reisen des Cristoforo Buondelmonti und seinem “Liber Insularum Archipelagi”	307

Helke Kammerer Grothaus

The Younger Dryas in the Eastern Mediterranean Revisited: Some Additional Notes on Late Glacial and early Holocene Pollen and Radiocarbon Chronologies.....	321

Hendrik Woldring, Harm J. Streurman, Yasmine R. Helbig-van der Veen, Johannes van der Plicht and R. T. J. Cappers

Güvercinkayası: A new stage in the breeding of sheep?	349

Hijlke Buitenhuis

Alaca Höyük İlk Tunç Çağı Mühürleri.....	361
Hülya Çalışkan Akgül	
Güvercinkayası Boya Bezemeli Çanak Çömlekleri	385
İlkay M. Duru	
Distribution of Macrolithic Artefacts at the site of Güvercinkayası.....	401
Jaroslav Řídký, Rahman Üske ve Ivan Pavlů	
El Primer Ataque Químico Sobre la Humanidad: Siria, Año 256 D.C.....	423
Jesús Gil Fuensanta ve Güner Coşkunsu	
Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Bulunan Tunç Dionysos Heykelinin P-XRF ile Arkeometrik Analiz Ön Raporu	437
Mahmut Aydın ve Hüseyin Tanrıkulu	
Yeniden Gelveri	447
Mehmet Özdoğan	
MÖ. 2. Binyılda Anadolu'da Kadın.....	469
Meltem Doğan Alparslan, Fatma Kaynar ve Metin Alparslan	
10 Bin Yıl Öncesinden Seleler Sepetler	491
Mihriban Özbaşaran ve Nurcan Kayacan	
Cafer Höyük'te "Ritüel" Bir Çukur	505
Nur Balkan Atlı	
Kuzey Orta Anadolu'nun Tarihöncesi Arkeolojisi ve Rıdvan Kalesi Höyüğü Örneği.....	517
Ozan Özbudak	
Neolitik Dönemde Çanak Çömlek Yapımı: Mezraa Teleilat Bitkisel Katkılı Mallar	529
Özlem Aytek	
Reflections from Prehistory: Obsidian Mirrors of Güvercinkayası	553
Semra Balcı ve Çiler Atınbilek Algül	
Güvercinkayası'nın Toprak Yapı Malzemeleri Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	569
Sina Noei	

Güvercinkayası Orta Kalkolitik Dönem Yerleşimi: Yerleşim Modeli ve A Adası Mimarisinin Zamana Bağlı Değişimi Üzerine 581

Varlık İndere

Karaman Ovası'ndan Erken Tunç Çağına Ait Bir Grup İnsan Yüzlü Kap Parçası..... 599

Yalçın Kamış

Araziden Analize Gömütler: Sınıflandırma, Adlandırma ve İnceleme Dinamikleri 619

Yasemin Yılmaz

Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik Yerleşmesi Neolitik Dönem Boya Bezemeli Çanak Çömlekleri 647

Yasin Cemre Derici ve Burçin Erdoğan

Neolitik Dönemde Yeni Bir Yapı Tipi: Tepecik-Çiftlik'te "Fırınlı Yapılar" 659

Yasin Gökhan Çakan

Aksaray Müzesi 2012-2018 Temizlik Çalışmaları ve Kurtarma Kazılarında İki Örnek: Çukuryurt Mozaikleri ve II. Kılıçarslan Hamamı..... 673

Yusuf Altın

Anılar ve Düşünceler

İşte Benim Ablam 695

Nazan Alper

Teyzeciğim 699

Özgür Alper

Anne Yarısı Dedikleri 701

Emre Alper

Güvercinkayası ve Çardak..... 703

Anıl Özdemir

Kimse Sevil Hoca'yı Benden İyi Tanımaz. 707

Aşiyen Anadol

Sevil Abla İçin..... 711

Banu Öksüz

Fatma Sevil Gülçur, die Kelim-Sammmlerin.....	713
Elisabeth Steiner	
Gül Ağaçları... ..	715
Erdal Altıntel	
Arkeolojiye Adanmış Bir Yaşam: Prof. Dr. Sevil Gülçur.....	717
Fethiye Erbay	
e-posta iletisi.....	724
Harald Hauptmann	
Eski Dostlar	725
Heike Offen-Eren	
Prof. Dr. Sevil Gülçur'a Sevgi ve Saygılarımla.....	731
Hüseyin Us	
Teşekkür Ederim Hocam	733
Mehmet Altun	
Kediler, Güller ve Sevil Hoca	739
Minegül Baykal	
Sevgili Hocam	741
Mukaddes Yıldızcı	
Prof. Dr. Sevil Gülçur, Sevil ile Arkeoloji Günleri.....	745
Sema Baykan	
Tübingen	752
Suzanne Munzel	
75 Jahre Sevil Gülçur	755
Sylvia ve Hans Heinstein	
Güvercinkayası Kazısı Hakkında.....	759
Şenay ve Hüseyin Duru	
Sauerkraut mit Beilagen (nach bayrischer Art).....	763
Ute Ilgöz	

Kapalıçarşı'dan Dostlarla Söyleşi.....	765
Güvercinkayası Kazısı Emektârlarıyla Söyleşi	769
Güvercinkayası 2019 Yılı Kazı Ekibiyle Söyleşi.....	775
Arkeolojinin Seyir Defterinde Aydın ve Çağdaş Bir Bilim Kadınının Portresi: Sevil Gülçur	781
Nermin Bayçın	

Prof. Dr. Sevil Gülçur'un Fotoğraf Albümü

805-819

“Taşı Gediğine Koymak”: Taş Aletler Endüstrisinde Öğütme Taşlarının Yeri

Adnan Baysal*

Özet

Bu çalışma taş aletler endüstrisinin teknolojileri arasında daha az bilinen, araştırılmış ve çalışılmış olan öğütme taşları üzerinedir. Öncelikli olarak, arkeolojinin temel araştırma alanlarından biri olan materyal kültür içindeki ve daha sonra ise taş aletler dünyasındaki yerini kısaca sorgulamayı amaçlamaktadır. Buna ek olarak da söz konusu endüstri içinde hak ettiği yeri alması için ön çalışmaların yapılması yolundaki adımlardan biri olarak kabul edilebilir. Amaç doğrultusunda, materyal kültür kalıntıları üzerinden yola çıkarak, öğütme taşlarının, geçmişi kendine araştırma konusu edinen arkeoloji biliminin bilgi üretimine ne kadar önemli katkıda bulunabildiğine dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Öğütme taşlarının arkeolojik bilginin üretimi ve kullanılması konusunda da belirli bir kontekste oturtulması da yine bu çalışmanın hedefleri arasına alınmaya çalışılacaktır. Belirtilenlerin elbette kısa bir çalışma içinde başarılması mümkün değildir. Buna karşılık bu sorunlara en azından referans vermek dahi bu konuda atılmış önemli bir adım olacaktır. Bir başka deyişle, öğütme taşlarının arkeolojik bilgi üretimindeki rol ve önemi ciddi bir şekilde arkeolog ve diğer taş aletleri çalışan uzman ve meslektaşlarımız tarafından değerlendirilmesi hususunda önemli bir çağrıdır. Öğütme taşlarının sahip olduğu geçmiş, toplum ve bireylerin diyetlerinden başlayan bilgilerden, teknolojik, kültürel ve sembolik dünyalarına kadar uzanan bilgi potansiyeli ne seramik buluntulardan ne de devasa boyutlardaki sütunları ile karşımızda duran tapınaklardan veyahut turistik nedenlerden dolayı tiyatrolardan daha geride değildir. Bunu görebilmek için sadece bilimsel düşüncenin önemini anlamak ve ayrıcalığının farkındalığı gereklidir.

Arkeolojik literatüre yansımış olduğu kadarı ile yontmataş aletler ve üretim teknolojilerine yönelik olan akademik çalışmalar, öğütme taş-

---

* Doç. Dr. Adnan Baysal: Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı, Balkan Yerleşkesi/Edirne. 22030, adnanbaysal@trakya.edu.tr.

ları üzerindeki çalışmalar ile kıyaslandığında bir hayli uzun bir geçmişe sahip oldukları görülmektedir. Buna bağlı olarak da zengin bir arkeolojik literatürün varlığı dikkat çekicidir. Öğütme taşları hakkındaki çalışmalar ise, özellikle Yakınoğu arkeolojisinde, 1970’lerden sonra ivme kazanmaya başlayan bir araştırma alanıdır. Bu tarihlerden sonra hızlı bir şekilde gelişmeye başlarken, aynı zamanda yeni soru(n)lar da ortaya çıkmaktadır. Bunların arasında en önemlilerinden bir tanesi öğütme taşlarının yontmataş aletler ile karşılaştırıldığında arkeolojik bilgi üretiminin neresinde durması gerektiğidir. Bir diğeri ise yontmataş aletler ile olan ilişkilerinin anlaşılmasında büyük bir boşluğun bulunmasıdır. Bu çalışma, söz konusu boşluğa da referans vermeyi amaçlamaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse, Türkçedeki yaygın kullanımı ile “taşı gediğine koymak” terimi bu konudaki değerlendirmeye zemin hazırlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Öğütme Taşı, Yontmataş, Taş Aletler, Taş Alet Teknolojisi, Arkeoloji

Giriş

Türk dili, deyişleri ve atasözleriyle bir hayli zengin bir dildir. Birçok olayı anlatmak, kısaca ifade etmek, hatta kıssadan hisselere kadar uzanan durumları öz olarak vermek için söz konusu deyimlerin veya atasözlerinin sık sık kullanıldığı görülmektedir. Bu terim ve deyimlerin günlük hayatımızın her anında karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bu deyimler arasında özellikle bir kategori vardır ki son derece ilgi çekicidir. Söz konusu kategori ise genel olarak içinde “taş” olan bir kategoridir. Taş ile ilgili bu deyim ve ifadelerin zengin olmasına şaşkırmamak gerekir. Çünkü insanın geçmişine baktığımızda büyük bir kısmı taş ile iç içe geçen bir döneme aittir (Paleolitik, Epipaleolitik, Neolitik, Kalkolitik). Metal çok sonradan insanın hayatına ve teknolojilerine girse de, taş tamamen hayatımızı terk etmiş değildir. Taş ile ilgili ifadelendirmeler, deyimler, özlü sözler, beddualar, atasözleri ve taşlamalar ile benzeri türden deyimlerin sadece dilimizde değil, birçok dünya dilinde de olduğu görülmektedir¹. İngilizcede yaygın olarak kullanılan “Rolling stone gathers no moss” (yuvarlanan taş yosun tutmaz) örneğinde olduğu gibi, yine diğ er dillerde, örneğin, Almanca içinde de birçok taş

1 Baysal, 2001.

ile ilgili deyim ve deyişler bulunmaktadır. Bunlara bir dizi örnek vermek gerekirse;

Ein Herz aus Stein haben-*Taş kalpli olmak*

Das ist doch nicht in Stein gemeißelt-*Taşın üstüne kazınmış değil ki!*

Der Stein über den man am Ende doch stolpert-*İşin sonunda tökezlenen taş*

Der sucht wirklich unter jedem Stein-*Her taşın altına bakmak*

Wer im Glashaus sitzt, soll nicht mit Steinen werfen-*Camdan evde oturan dışarı taş atmasın*

Einen Steinwurf entfernt sein-*Bir taş atımı mesafede bulunmak*

Dünyanın birçok ülkesinde veya inanışlarda da buna benzer dünya algısını yansıtan ifadeler yer almaktadır. Bunun nedeni insanın geçmişine bakıldığında milyonlarca yıla yayılmış, taş ile olan bir birlikteliğin varlığı görülmektedir. İnsan, taştan aletler ve eşyalar yapmıştır. Semboller, figürinler üretmiş, takılar yapmış, yiyeceğini üretmiş ve hayvanları avlamıştır. Geçmiş toplumlarda taş ile gündelik yaşamda enstrümantal (*instrumental*) bir ilişkinin süreçsel ve kümülatif bir yoğunluğu dikkat çekicidir. Bu sadece gündelik yaşamın pratiğine yansımakla kalmaz, inanç sistemlerine kadar uzanmaktadır. “Şeytan taşlamak” bunlara güzel örneklerden birisidir. Bunların dışında gündelik iletişim içinde de yer alan formlar mevcuttur. Dilimizde de çok kullandığımız betimler bulunmaktadır. Örneğin, “*Ekmeğini taştan çıkartmak*”. Bunların sayısını çoğaltmak mümkündür. Özellikle bir dönem için kamyoncu ve minibüsçülerin mottoları olan mesaj gibi arka yazılar arasında da bunları görmek mümkündür. Örneğin, “*Taş taşıyım, laf taşımam*” buna güzel bir örnek olacaktır.

“*Taşı gediğine koymak*” deyimi de bunlardan bir tanesidir. Bu deyim, öz olarak zekice, kıvrak bir deyişi belirtmek veya zekice bir fikrin belirtilmesi, düşüncenin ifade edilmesi anlamında kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu (TDK)² ise bu deyimi “*gerekli bir sözü tam zamanında ve yerinde söyleyerek karşısındaki kimseyi susturmak, zekice davranmak*”

2 http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c88f8942a8db4.49683590.

olarak tanımlamaktadır. Bu deyimın dilimize nasıl geldiği ve nereden kaynaklandığı konusunda çeşitli bilgiler bulunmakla birlikte, kaynakların doğrulukları üzerinde de bir hayli değişken görüşlere rastlamak mümkündür. Bu çalışmanın konusu “Türkçe deyimler” değildir; fakat bu konuya referans olabilmek adına “*gedik*” kelimesinin anlamına ve tarihine bakarak aşağıdaki bilgileri sunmak mümkündür. Bu tür bir yol izlemenin amacı hem deyimın türemiş olabileceği sürece ışık tutmak, hem de deyimın getirdiği anlam göz önünde bulundurularak öğütme ve yontmataşlar arasındaki ilişki temelinde, arkeolojik bilginin formasyonu, taş alet ve taştan yapılmış diğer buluntular üzerinde uzmanlaşma konusunda öğütme taşlarının geride bırakılmasının nedenlerine işaret etmektir. Böylece, öğütme taşlarının arkeolojik bilgi üretiminde özenle değerlendirilmemesi ve gerekli önemin verilmemiş olmasının altını çizerek, deyim yerinde ise, taşı gediğine koymaktır. Buradan hareketle çalışma içerisinde iki noktadan yola çıkılacaktır. Birincisi bu deyimın olası tarihsel kökeni ve gelişimi ile ilgisine, ikinci olarak yine öğütme taşlarının sadece Türkiye arkeolojisi içinde değil, tüm dünya arkeolojisi içinde yeterince incelenmeden bırakılmış olmasına, özellikle Anadolu arkeolojisi açısından arkeolojik bilgi ve veri üretiminde ne kadar büyük kayıplar olduğuna dikkat çekilecektir.

Bu iki aşamalı durumu değerlendirmeye geçmeden önce ise “öğütme taşları” terimi ile ne anlatılmak istendiği ve başta meslektaşlarımız arasında olmak üzere genelde, bu terimden ne anlaşıldığı konusunu kısaca değerlendirerek, terminolojik açıdan bir netlik kazandırmak gereklidir.

“Öğütme taşları” veya “öğütme taşı” denildiğinde hemen herkesin aklına buğday öğütmek için kullanılan taş aletler yani, değirmen taşları gelmektedir. Bu yüzden, arkeoloji içinde yontma taş aletlerin değerlendirme alanı dışında bırakılan taş buluntular, genel olarak sadece “sürtme taş aletler” veya “öğütme ve sürtme taş aletler” adları altında gruplanmaya çalışılmaktadır. Hatta bazı yayınlarda veya tanımlamalarda “Ezgi Taşları” olarak da adlandırıldıklarına rastlamak olasıdır. İngilizcesi “groundstones” olan ve genel olarak “knapped stone” veya “chipped stone” olarak tanımlanan taş alet endüstrisi dışında kalan tüm taştan yapılmış alet, takı ve diğer buluntu türlerini kapsayacak şekilde kullanılan bu terimin Türkçe karşılığı öğütme taşlarıdır. Bu terim, İngilizcesinde vurarak, kırarak, delerek, sürterek, parlatarak, yon-

galayarak, ezerek ve buna benzer birçok eylem veya bunların kombinasyonları ile şekillendirilen, bununla birlikte hammaddesi çakmaktaşı, obsidiyen, radyolarit, kalsedon gibi hammaddelerin dışında kalan, yontma taş alet kategorisi içine girmeyen (alınmayan) alet, takı ve mimari öğelerin üretildiği teknoloji ve bu teknolojinin ürünlerini kapsamak üzere kullanılmaktadır³.

Bu tanım ve kullanımın daha kapsamlı bir biçimde, gelecekte sağlam temellere oturmuş bir terminoloji olarak kullanılması sağlıklı bir yaklaşım olacaktır. Özellikle, sürtme taş olarak yapılan tanımlamalarda ve bu kategorilerde toplanmaya çalışılan aletlere bakıldığında bu kategori içinde değerlendirilmek istenen aletlerin sürterek kullanılmasına karşın, sürterek üretilmedikleri ya da sürterek üretilmiş dahi olsalar farklı işlevler için kullanılıyor oldukları dikkat çekmektedir. Burada kısaca öğütme taşı olarak belirtilenin belirli bir alet türü olmadığı, aksine bir teknoloji ve ürünlerine verilen bir ad olduğunun altını tekrar çizmekte yarar vardır. Bu noktaya işaret edildikten sonra başlık olarak seçilmiş olan, yani “Taşı Gediğine Koymak”, deyiminin tarihi ve olası gelişimine göz atmak mümkündür. Deyim içinde yer alan “gedik” kelimesi “bir yüzey üzerindeki boşluk, çatlak veya aralık”, “dağ geçidi”, “boşluk” veya “güç bir durum” için kullanılmaktadır. Bununla birlikte “gedik” iş yeri levhası veya bir iş yeri işletme yetkisi gibi bir anlama da gelmektedir. Kısaca, Osmanlı ticaret hayatında ticaret ve sanatla uğraşan kişilerin çalışma izinlerine verilen bir isimdir. Osmanlı dönemi ticari hayatına ve işleyiş yapısına aşağıda kısaca baktığımızda ise hem gedik kelimesini bir kontekste oturtma açısından hem de bu deyim nereden geldiği konusunda belki bir ipucu bulma imkânımız olacaktır.

Osmanlı Dönemi Ticari İşleyiş ve Kurumlaşma

Osmanlı ve Türk tarihi araştırmalarına yönelmiş araştırmacılar tarafından sıklıkla irdelenen konulardan bir tanesi Ahilik Kurumu ve bunun ekonomik yapıya getirdiği yeniliklerdir⁴. Genelde Türklerin Anadolu’ya gelmesiyle yapılaşmaya başladığı belirtilen Ahilik Kurumu ve sosyo-ekonomik yapısı, işleyişi ve ahlaki formasyonu üzeri-

3 Baysal, 2010.

4 Akbaş vd., 2018; Altay, 2016; Bayram, 2012; Çeker, 2017; Kemaloğlu, 2013; Koyuncu, 2008; Turan, 2007.

ne birçok çalışma bulunmaktadır⁵. Araştırmacılar arasında ahilik ile birlikte lonca gibi ticari yapılaşmalar da sıklıkla değerlendirilen ve araştırılan konular arasındadır⁶. Ahilik ve lonca sistemini günümüzdeki ekonomik durum ve kurumlarla karşılaştırma yoluna gidilirse günümüz sanayi ve ticaret odalarının ticaret ve ekonomik anlamdaki işleyişlerine benzetmek mümkün olacaktır. Bununla birlikte o dönemdeki zanaatkârlar ile zanaatların korunması ve geliştirilmesini de hedef alan uygulamaları o dönem için ekonomik bir yenilik olarak değerlendirilmektedir. Daha sonra bu sistem içinde başka yeniliklerde getirilmiştir. Bununla birlikte çalışma ve işleyiş sistemleri, ustalık, kalfalık ve çıraklık ile meslekte uzmanlaşma üzerine birçok konu da dikkate alınmıştır. Söz konusu sistem içinde zanaatkârların çalışma alanlarına, ekonomik pazar alanlarına ve daha birçok konu detaylı olarak düşünülmüştür. Bu sistem içinde çalışanların bir ustalık belgesine sahip olmaları gerekmektedir. Bunun içinde çıraklıktan başlayan ve ustalık mertebesine kadar uzanan sürecin başarılı bir şekilde geçilmiş olması gerekmektedir. Çıraklıktan ustalığa kadar yetişmiş birinin son aşamada zanaatını icra edebilmesi ve ticaret hayatına girebilmesi yine bu lonca sistemleri içinde belirli kurallara bağlanmıştır. Bu kurallar çerçevesinde, tüm zanaatkârların ticaret yapabilmesi için de bağlı oldukları gediklerin ve buna bağlı olduklarını gösteren bir levha ya da belgenin (vergi levhası gibi) görülebilir şekilde sergilenmesi gerekmektedir. Bu levhalar veya belgeler her zanaatkârın ticari meskeninin önüne her gün asarak görülebilir bir şekilde sergilemesi gerektiği ifade edilmektedir. Burada gedik için söylenebilecek bir şey, usta öldüğünde yerine yanında çalışan kalfasının onun yerine geçmesine izin verilmesi veya bu belgenin her gün asılması ve teşhir edilmesi ise bu anlamda söz konusu olan deyimın gelişmesine ve halk arasında yaygın bir kullanım alanı bulmuş olabileceği düşünülebilir. Bunun dışında bir duvar örerken uygun taşın yerine konulması yani, boşluğa uygun taşın seçilerek tam oturtulması da bir duvarcılık mesleğini düşündürülebilir. Genel olarak söylemek gerekirse “taşı gediğine koymak” bir şeyi tam yerinde ve zamanında yapmak, söylemek ve ustalıkla yapılmış bir manevraya ithafen bir davranış ya da söze genel bir yorumdur. Bu çerçeve içinde değerlendirilirse, yetkin bir şekilde söz söylemeye ve yerinde davranmaya, verilen bir ustalık belgesi olarak

5 Çeker, 2017.

6 Akbaş et al., 2018; Kemaloğlu, 2013; Koyuncu, 2008.

da düşünülebilir. Aynı lonca sistemindeki zanaatkârlara ustalıklarını icra etmek ve ticaret yapabilme hususunda verilen belgeler gibidir. Gedik hakkındaki bu kısa değerlendirmeden sonra öğütme taşlarını da arkeolojide bu perspektiften değerlendirmek mümkün olacaktır.

Öğütme Taşları, Yontma Taşlar ve Diğer Buluntular

Arkeolojinin geçmişte yaşamış kişi veya toplumların geride bıraktığı maddi kültür kalıntılarını inceleyerek onları anlamaya çalışan ve bu kalıntılardan ürettiği bilgiler ışığında anlamaya ve teorik anlamda olsa da yeniden geçmişi ve geçmiş toplumlara ait yaşam modellerini kurmaya çalışan bir bilim dalı olduğu bilinmektedir. Buna bağlı olarak da arkeolojinin geçmişte yaşamış toplumlara ait tam bir görüntüyü oluşturabilmesi için mümkün olduğunca onlara ait tüm bilgileri değerlendirerek ve bu bilgileri de yine maksimum düzeyde kullanıyor olması beklenmektedir. Arkeoloji pratiğine bakıldığında ise tam olarak bu şekilde gerçekleştiğini söylemek mümkün olmayacaktır. Araştırmalar, genelde çeşitli alanlarda yoğunlaşmaların olduğu, akademik çalışma ve araştırma konularından akademisyen sayısına kadar büyük farklara sahip olduğu gözlenmektedir. Arkeoloji bölümlerinde bulunan araştırmacı sayılarından, yapılan araştırmaların konularına hatta gerçekleştirilen kazı araştırma projelerinden yazılan tez konularına kadar uzanan alanda bir çeşit yoğunlaşmanın oluşumu görülmektedir. Tezler ile ilgili çalışmaların bir değerlendirilmesi yapılmış ve bu çalışma sonucunda da ilginç sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir⁷. Arkeoloji içindeki araştırma alanları, genel olarak kabul edildiği gibi, "Klasik Arkeoloji", "Protohistorya" ve "Prehistorya" olmak üzere üç anabilim dalı şeklindedir. Bu bölümlere sadece kronolojik bir değerlendirme olup geçmişi uzak veya yakın ya da yazılı yazısız diye ayırmak arkeolojinin ne olduğu düşünüldüğünde pek sağlıklı bir yaklaşım değildir. Çünkü bu üç alanda da geçmişe ait izler aranmakta, bilgiler gün ışığına çıkarılmaktadır. Uygulanan yöntem ve metodolojilerde farklılıklar olabilir fakat sonuç ve amaç aynı yöndedir ve öyle olmalıdır.

"Klasik Arkeoloji" alanında yazılan tezlerin, yapılan kazı ve araştırma çalışmalarının ve akademisyen sayısı olarak üniversitelere dağılımlarının, diğer anabilim dallarına oranla çok daha yüksek rakamlar oluşturduğu gözlenmektedir. Elbette, bunun çok çeşitli nedenleri

---

7 Baysal, 2016.

üzerinde tartışmak mümkündür. Bununla birlikte esas olan bilimsel araştırma ve geçmişi öğrenmek ise bunların bir diğerinden daha özellikli veya birinin diğerinden daha ileride olduğu anlamına gelmemektedir. Özellikle Anadolu gibi arkeolojinin son derece zengin olduğu bu topraklarda uzman ve yetkin kişilerin, özellikle prehistorya dalında neredeyse kalmadığı, hatta yeni ve genç uzmanların dahi yetiştirilmesinin pek mümkün olmayacağı bir duruma gelinmesine neden olacaktır. Böylesi bir durumda, gerçekten arkeoloji açısından son derece zengin ve bir o kadar da az araştırılmış olan “Prehistorik Anadolu”da geçmişe, tarihin en derin noktalarına kadar uzanan, uzak geçmişimize, hatta insanlığın geçmişine ait hiçbir bilgi üretemeyecek durumda olmak büyük üzüntü verici olacaktır. Dahası böylesi bir durum, yanlış bir bilgi yığını ve algısı oluşturacaktır.

Materyal kültür elitizmi olarak değerlendirilen çalışmada⁸ değinilen yazılı literatür ve araştırma konularında da Klasik Arkeoloji araştırma alanında yapılan işlerin sayısı bir hayli yüksek orandadır. Yine günümüze kadar ulaşan buluntuların içinde mimari ve çanak çömlek parçaları gibi buluntuların daha sıklıkla tez konusu olarak seçildiği gözlenmektedir. Kısaca belirli alan ve konularda bir odaklanmadan söz etmek mümkündür. Bunun yanında, araştırma konuları dikkate alındığında, taş hammaddesinden yapılmış buluntuların da değerlendirilmekte olduğu gözlenmektedir. Taş aletler içinde de yine öncelikli sıralamaların olduğu görülmektedir. Örneğin, yontmataş aletler olarak bilinen buluntular, öğütme taşları ile karşılaştırıldığında uzun bir zaman dilimine uzanan araştırma tarihlerinin olduğu ve yine yazılı literatür açısından daha zengin bir düzeyde oldukları dikkati çekmektedir. Burada şunu sorabilir miyiz? Eğer, arkeoloji geçmişi günümüze kadar ulaşan kalıntılar üzerinden ayağa kaldırmak, canlandırmak istiyorsa ve bunu başardığında karşımızda güçlkle duran bir geçmiş olmayacak mıdır bu? Çünkü bu tür araştırmalar eşit olmayan bir dağılım içinde yeterli düzeye ulaşamayan bilgiler ile bütünleştğinde, temeli atılmış, ama duvarları tamamen örülmemiş bir evin üstünde yarısı tamamlanmış çatıya sahip, bazı pencereleri takılmış, suyu elektriği olmayan ama son derece lüks mobilyalarla döşenmiş bir evde yaşamaya çalışmak gibi olacaktır. Bu konuda yapılacak şeylerden bir tanesi geçmişe sahip çıkarken bu geçmişin neresine, ne kadarına veya

---

8 Baysal, 2016.

ticari anlamda getirisi götürüsü değerlendirilmeden, bilimsel verilerin elde edilerek değerlendirilmesi, uluslararası düzeyde başarılarla imza atabilmek kaygısı ile araştırmaları ortaya çıkarmak temel hedefler olmalıdır. Bu tür çalışmalar sayesinde de Anadolu arkeolojisini ve arkeolojik araştırmaların kalitesini gösterme imkânımız olacaktır. Günümüzde yakın komşularımızla karşılaştığımızda, özellikle Balkan ülkeleri adı altında toplayabileceğimiz ülkeler içerisinde, Türkiye'den çok daha küçük yüzölçümlerine ve coğrafyalara sahip ülkeler ile Yakındoğu'da yer alan birçok ülkeden dahi çok daha az araştırma ve kazı çalışmalarının olduğu görülmektedir. Olan çalışmaların da, eşit olmayan araştırma alanlarına dağılmış olduğu düşünülürse, sadece Anadolu için değil, evrensel boyutta da bulunduğumuz coğrafyaya ait arkeolojik bilginin boşluğu derinden hissedilecektir.

Öğütme Taşları ve Araştırmalar

Öğütme taşları üzerindeki arkeolojik araştırmalar, Yakındoğu çerçevesi içinde dahi son otuz-kırk yıl içerisinde gelişmeye başlamıştır. Öğütme taşları üzerindeki bu araştırma eksikliklerinin de birçok nedeni bulunmaktadır. Burada söz konusu eksikliklerin detaylarına girmeden kısaca belirtmek gerekirse bu grupta yer alan büyük, ağır, kaba görünen taş aletlerden tutun da çok küçük figürin veya boncuk tanelerine kadar uzanan buluntuları geniş bir açıdan değerlendirdiğimizde, söz konusu eserler üzerinde çalışacak araştırmacı ve uzmanların yeterli sayıda olmadığı görülmektedir. Öğütme taşları işte tam bu noktada ele alınarak değerlendirildiğinde ve yapılmış tez çalışmaları da dikkate alındığında, bunların sayısının, Türkiye arkeolojisi için konuşacak olursak, son derece az sayıda olduğu görülmektedir. Öğütme taşları üzerine yapılan ve Türkiye arkeolojisi tarihinde bir ilk diyebileceğimiz çalışma, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı'ndan yüksek lisans tezi olarak A. Baykal tarafından 1980 yılında gerçekleştirilmiştir. Baykal'ın bu çalışmasını M. Davis'in 1982 yılında Çayönü yerleşmesinde kazılar sonucu ortaya çıkarılan öğütme taşları üzerine yapmış olduğu yayın çalışması izler. Bu iki çalışmanın ardından konu üzerine uzun bir süre literatüre yansıyan herhangi bir çalışma olmadığı dikkati çekmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren, özellikle Çatalhöyük arkeoloji projesinin başlamasıyla birlikte bu konuda bir açılım gerçekleşir. Çatalhöyük buluntuları üzerindeki çalışmalar ile başlayan, daha sonra

Aşıklı Höyük malzemesi ile devam eden çalışmalara birçok diğer kazı çalışmalarında bulunmuş olan öğütme taşları üzerindeki çalışmaların da eklenmesiyle, önemli gelişmeler yaşanır. Bu gelişmeler iki temel kategori içinde değerlendirilebilir. Birincisi bu taşları çalışan ve çalışmaya başlayan araştırmacıların ortaya çıkması ve konuya duyulan ilginin artması; ikincisi ise yavaş yavaş yayınlarda veya raporlarda bunların da yer alıyor olmasıdır. Böylece arkeolojik değerlendirmelerde yeni bir perspektifin oluşmaya başladığından söz etmek mümkündür. Bununla birlikte, tartışılan, anlaşılamayan veya terminolojik olarak kabul görmeyen yanları olmakla birlikte, esas üzücü olan, hala bu taşları değerlendirmeye almayan kazı raporlarının gündemde olmasıdır. Bu durumun son derece üzücü olması bir yana, arkeolojik bilginin eksik malzeme ile üretilmesi doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Dolayısıyla, buluntular üzerinde çalışmalar yapılırken bunlar güzel, şunlar hafif veya “çanak çömlek dışındakiler işe yaramaz” ya da “sadece mimari” gibi yaklaşımlar yanlıştır. Eğer sadece bilimsel anlamda düşünürsek “klasik”, “protohistorya” veya “prehistorya” gibi değerlendirmeler de artık günümüz arkeolojisinin ulaştığı boyutlar değerlendirildiğinde, ne kadar önemli bir sorun veya bir ayrım gerektirdiği konusu da sorgulanması gereken bir yaklaşımdır. Daha geniş kapsamda arkeolojinin bir bilim temelinde insanın geçmişini araştıran, ortaya koyan bir araştırma alanı ve disiplinlerarası bir çalışma ortamı olduğu kabul edilmelidir. Dahası, bu insanın geçmişini derin bir tarih bütünü gibi değerlendirmek mümkündür. Böyle olunca, hatta terim ve dönem açısından dahi “prehistorya” ifadesi tartışmaya açıktır⁹. Klasik dönemde yaşamış insanlar, protohistorik dönemde yaşamış insanlardan daha fazla insan değildir veya protohistorik dönemlerde yaşamış olan insanlar da prehistorik dönemde yaşamış olanlardan daha fazla insan değildir. Durum böyle olunca ayrıcalıklı olmanın ne buluntular üzerinde bir yararı vardır, ne de arkeolojinin alt bilim dalları olan araştırma alanlarına bir yararı olacaktır. Aksine, Türkiye arkeolojisinin uluslararası platformlarda gelişmesi, tanınması ve yerini sağlamlaştırması hususlarında büyük erozyonlara neden olabilir. Çünkü bunların hepsi Anadolu arkeolojisinin bir parçasıdır. Kronolojik bir yapbozun parçalarıdır. Asıl olan, arkeolojik çalışmalarımızı, bilimsel ahlâk ve değerler içinde ortak çalışma ve çalışabilme imkânlarının yaratılabilmesidir. Böylece hem arkeolojik değerlerimizi daha iyi tanıtmamız, hem

9 Souvatzi vd., 2019.

de uluslararası arkeoloji platformunda önemli bir yer almamız daha kolay olacaktır. Yukarıda da belirtildiği gibi, yakın çevremizdeki komşu ülkelerde bilimsel arkeolojik araştırmaların sayısı her geçen gün artarken, gün geçmiyor ki Türk basınında üzücü olarak kaçak defineci kazılarının haberini veya üzücü tahribatların yer aldığını görmeyelim. Durumun böyle olmasına karşılık, yetkin araştırmacıların sayısı giderek azalırken, bir yandan da çeşitli nedenlerden ötürü yapılan çalışmaların kalitesinde düşüşler gözlenmektedir. Kısaca, arkeolojik buluntular arasında bir hiyerarşi oluşturup sadece belirli buluntuları çalışmaktansa veya arkeolojinin çeşitli alt bilim dalları arasında hiyerarşi yaratmaktansa, yakın çevremizde yapılan arkeolojilere bakmak, gelişmeleri takip etmek, bunlarla yarışmak ve Anadolu arkeolojisi olarak uluslararası, arkeoloji biliminde ve hiyerarşilerinde üst sıralarda yer almak, çok daha güçlü bir sese sahip olmak için ortak bir görüş ve azimle çalışmak gereklidir.

Sonuç

Yukarıdaki anlatımdan anlaşılabacağı üzere taş aletler endüstrisi dahi, yontma taşlar ve “yontulmamış taşlar” veya nam-ı diğer ve terminolojik olarak *misnomer* “sürtme taşlar” veya “ezgi taşları” ikiye ayrılarak değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu da teknolojik bir gelişim açısından ele alındığında, “yontmataş” çalışmalarının da yine eksik kalacağı kuşkusuzdur. Bunun nedeni öğütme taşlarının (sürtme taşlar değil) yontma taş alet endüstrisinin hiçbir zaman tam olarak üzerlerinde çalışılmamış, hala tam olarak anlaşılamamış ve teknolojik olarak bir gelişim sürecinin devamı olduğu algılanamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Öğütme taşları yontma taş aletlerin bir devamı ve farklı teknolojik gelişmelerle devam eden bir başka boyutudur. Türkiye arkeolojisi içinde yontma taş çalışmak isteyenlerin teknolojik devamlılığın ne olduğu konusunu tam ve net olarak öğrenmeleri gerekmektedir. Böylece gelecekte konu üzerinde araştırma yapmak isteyen genç bilim insanlarımızın, taş aletler endüstrisini ve konuyu daha kapsamlı olarak ve anlayarak daha uzun vadede sağlıklı bir şekilde değerlendirmelerini sağlayacaktır.

Bu çalışmanın başında dilimizdeki taş üzerinden söylenen deyimler, yer-meler ve mesajlardan bahsedildi. Bunların çok sayıda dünya dillerinde de yaygın olarak, aynı Türkçe karşılıklarına denk gelecek şekilde kulla-

“Taşı Gediğine Koymak”: Taş Aletler Endüstrisinde
Öğütme Taşlarının Yeri

nıldığına da örnekler vermeye çalışıldı. Aynı noktaya dönersek taş ile ilgili yine güzel bir deyiş vardır. Bu deyiş ise köşe taşı olmaktadır. Bu çalışma içerisinde “taşı gediğine koymak” deyimini tam anlamı ile yerine getiren bir açıklama konusunda yanılmış olabilirim fakat Sevil Gülçur hocamızın İstanbul Üniversitesi Prehistorya kürsüsünde görevine başladığı yıllardan, günümüze kadar geçen zamanda arkeolojiye yaptığı ve hala devam eden katkıları, onun sadece ülkemiz arkeolojisinde değil, uluslararası düzeyde bir bilim insanı ve bir “köşe taşı” olduğunu belgelemiştir. Kendisine huzurlarınızda saygılarımı sunuyorum.

Kaynakça

- Akbaş H. E., S. Bozkurt ve K. Yazıcı, 2018. "Osmanlı Devleti'nde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi ile Karşılaştırılması", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi* (Eylül (özel sayı)), 165-202.
- Altay F., 2016. *Ahilik ve Lonca Düzenlerinde Din-Ekonomi İlişkisi*. Retrieved from Konya: <http://www.kto.org.tr/d/file/ahilik-ve-lonca-duzenlerinde-din-ekonomi-iliskisi-feyzullah-altay.pdf>.
- Bayram S., 2012. "Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21, 81-115.
- Baysal A. 2001. "Arkeolojide Öğütme Taşları ve Taşın Sosyal ve Kültürel Önemi Açısından Bir Değerlendirme", *Paper presented at the I. Uluslararası "Çatalhöyükten Günümüze Çumra" Kongresi*, (15-16 Eylül 2000), Çumra, 245-252.
- Baysal A., 2010. *"Social and Economic Implications of the Life Histories of Ground Stone at Neolithic Çatalhöyük"*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Liverpool University.
- Baysal A., 2016. "Materyal Kültür Elitizminin Göstergesi Olarak Arkeolojide Taşlar ve Diğer Taşlar", *IV. Odtü Arkeometri Çalıştay Türkiye Arkeolojisinde Taş: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar Prof. Dr. Hayriye Yeter Göksu Onuruna Biliriler Kitabı*, P. Ayter ve Ş. Demirci (eds.), ODTÜ/Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 81-87.
- Çeker F., 2017. "Ahlaki ve Sosyo-Ekonomik Bir Teşkilat Olarak Ahilik", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7/12, 84-99.
- Kemaloğlu M., 2013. "Anadolu'da İlk Esnaf Teşkilatı", *Hikmet Yurdu*, 6/12, 253-266.
- Koyuncu M., 2008. *"18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Esnafı (İstanbul ve Bursa Örnekleri)"*, Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Souvatzi S., A. Baysal ve E. L. Baysal, 2019. "Is There Pre-history?", *Time and History in Prehistory*, S. Souvatzi, A. Baysal ve E. L. Baysal (eds.), London: Routledge, 1-28.
- Turan N. S., 2007. "Selçuklu ve Osmanlı Anadolu'sunda Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Gelişim Süreci", *Journal of Social Policy Conferences* 52, 151-187.

